

PROSTOR

19 [2011] 2 [42]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
ARHITEKTONSKI
FAKULTET
UNIVERSITY
OF ZAGREB,
FACULTY
OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
19[2011] 2[42]
281-542
7-12 [2011]



Af

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

466-477 ALEKSANDAR KADIJEVIĆ

HRVATSKI ARHITEKTI U IZGRADNJI
BEOGRADA U 20. STOLJEĆU

CROATIAN ARCHITECTS IN 20TH CENTURY
ARCHITECTURE IN BELGRADE

PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 72.036(497.11 BEOGRAD)"19"

SUBJECT REVIEWS
UDC 72.036(497.11 BEOGRAD)"19"



SL. 1. L. HORVAT: ZAVOD ZA OSIGURANJE RADNIKA (DOVRŠIO PETAR GAČIĆ), NEMANJINA 2, 1929.-1931., PRVOBITNI IZGLED (FOTOGRAFIJA IZ 1940.)
FIG. 1 L. HORVAT: WORKERS' INSURANCE OFFICE (COMPLETE BY PETAR GAČIĆ), 2 NEMANJINA STREET, 1929-31, ORIGINAL STATE (PHOTO FROM 1940)

ALEKSANDAR KADIJEVIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET
ODELJENJE ZA ISTORIJU UMETNOSTI
SRBIJA – 11000 BEOGRAD, ČIKA LJUBINA 18-20

PREGLEDNI ZNAJSTVENI ČLANAK
UDK 72.036(497.11 BEOGRAD)“19”

TEHNIČKE ZNAJSTOSI / ARHITEKTURA I URBANIZAM
2.01.04. – POVIJEST I TEORIJA ARHITEKTURE
I ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 12. 10. 2011. / 5. 12. 2011.

FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF ART HISTORY
SRBIJA – 11000 BEOGRAD, ČIKA LJUBINA 18-20

SUBJECT REVIEW
UDC 72.036(497.11 BEOGRAD)“19”

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
2.01.04 – HISTORY AND THEORY OF ARCHITECTURE
AND PRESERVATION OF THE BUILT HERITAGE

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 12. 10. 2011. / 5. 12. 2011.

HRVATSKI ARHITEKTI U IZGRADNJI BEOGRADA U 20. STOLJEĆU

CROATIAN ARCHITECTS IN 20TH CENTURY ARCHITECTURE IN BELGRADE

BEOGRAD
HRVATSKI ARHITEKTI
20. STOLJEĆE

BELGRADE
CROATIAN ARCHITECTS
20TH CENTURY

Među stranim arhitektima koji su tijekom 20. stoljeca obogatili arhitekturu Beograda, uz ruske emigrante i češke graditelje, s oko pet stotina zgrada prednjačili su projektanti iz Hrvatske. Istaknuli su se ponajprije u arhitekturi interpoliranih poslovno-stambenih zgrada, kao i u projektiranju administrativnih, ugostiteljskih, stambenih i rezidencijalnih zgrada. Izgradili su i tri katoličke crkve i četiri memorijalne cjeline. Aktivno su sudjelovali na natječajima za prestižne javne zgrade, često dobivajući nagrade s pravom na izvedbu.

Among foreign architects who enriched the built heritage of Belgrade in the 20th century, the most numerous were those from Croatia, who conducted around five hundred building projects. They gained prominence in designing interpolated residential and commercial, and individual administrative and residential buildings, as well as hotels and restaurant facilities. They built three Catholic churches and four memorial complexes. They also participated in architectural design competitions for prestigious public buildings.

UVOD

INTRODUCTION

Kao glavni grad Kraljevine Srbije (1882.-1918.), Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Jugoslavije (1918.-1941.) i SFRJ (1945.-1991.), Beograd je tijekom 20. stoljeća višestruko povećao svoj graditeljski fond.¹ Njegovi krupni arhitektonsko-urbanistički pothvati, podržani domaćim i stranim kapitalom, privlačili su graditelje iz različitih sredina. Uz svestrane ruske emigrante i produktivne češke graditelje,² kvalitetom realizacija prednjačili su projektanti iz Hrvatske.³ Istaknuli su se ponajprije u arhitekturi interpoliranih poslovno-stambenih zgrada, kao i u projektiranju administrativnih, ugostiteljskih, stambenih i rezidencijalnih zgrada. Izgradili su i tri katoličke crkve te četiri memorijalne cjeline. Aktivno su sudjelovali na natjecajima za prestižne javne zgrade, često dobivajući otkupe i nagrade s pravom na realizaciju.

Iako su se hrvatski arhitekti tijekom čitavog 20. stoljeća produktivno angazirali, popis njihovih beogradskih ostvarenja nije do kraja istražen, a ni cjelovito zaokružen. Na osnovi dosadašnjeg uvida i utemeljenih pretpostavki može se govoriti o približno pet stotina zgrada, od kojih je tridesetak izgrađeno prije 1914., tri stotine u međuratnom razdoblju, a ostatak nakon Drugoga svjetskog rata.⁴ Među ostvarenjima hrvatskih arhitekata izgrađenim izvan Beograda, uz starija Bolléova, Ivekovičeva i Jenčova djela u Srijemu, izdvajaju se crkve Srca Isusova (1931.-1932.) u Šidu Frana Funtaka i sv. Arkandela Mikaela (1931.-1933.)

u Kraljevu Blaža Katušića, stambena trokatnica u Nišu (1940.) predsjednika Kraljevske vlade Dragiše Cvetkovića (pripisana Dragi Ibleru i Dragi Galiću), Vijećnica (1960.-1965.) u Pančevu Kazimira Ostrogovića, Dom kulture (1970.) u Čačku Luje Schwerera, Muzej revolucije (1959.-1970.) Ivana Vitića i Spomen-zbirka Pavla Beljanskog (1961.) Ive Kurtovića u Novom Sadu.⁵

Zahvaljujući malobrojnim povjesničarima, najznačajnije su tekovine hrvatskih arhitekata u Beogradu i Zemunu⁶ evidentirane, datirane i atribuirane. Budući da je sveobuhvatno autorsko atribuiranje graditeljskog fonda na širem beogradskom teritoriju nepotpuno provedeno,⁷ ne čudi što je znatan broj zgrada koje su podigli hrvatski arhitekti ostao izvan opsega provedenih istraživanja.

Nakon inicijalnoga preglednog članka Z. Manevića o hrvatsko-srpskim arhitektonskim sponama od 1912. do 1941. godine i izložbama jugoslavenske suvremene arhitekture,⁸ srpski povjesničari nisu podrobnije analizirali dinamiku tih veza, već su obracali pozornost na pojedine izvedbe i sporne atribucije. Budući da se Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda brine o manjem broju najznamenitijih zgrada hrvatskih arhitekata, raspoređenih u zaštićenim središnjim predjelima (Knez Mihailovoj ulici, Kopitarevoj gradini i staroj jezgri Zemuna), kao i o jednom koji je proglašen nepokretnim kulturnim dobrom (Weissmannov Novinarski dom),⁹ potpunije osvjetljavanje njihova rada usmjerilo bi pozornost konzervatora na preostali dio tih značajnih ostvarenja.

¹ BOJOVIĆ, 2002.-2003.; BOGUNOVIĆ, 2005.

² ĐURĐEVIĆ, KADIJEVIĆ, 2001.; KADIJEVIĆ, 2002.-2003.; DAMLJANOVIĆ, 2004.

³ U tu skupinu pripadaju arhitekti hrvatske i srpske nacionalnosti (uključujući i one iz mjesovitih brakova), rođeni ili školovani u Hrvatskoj.

⁴ Da bi se zaokružila slika o broju, rasporedu i arhitektonsko-urbanističkom značenju beogradskih djela hrvatskih arhitekata, potrebno je pregledati građu (tehničku, pravnu i fotodokumentacijsku, autografe i memoarske bilješke, konzervatorske elaborate, novinske i povijesne priloge) pohranjenu u većem broju ustanova: Arhivu Srbije, Arhivu Jugoslavije, Istorijskom arhivu Beograda, Arhivu SANU, Muzeju grada Beograda, Muzeju Srpske pravoslavne crkve, Muzeju nauke i tehnike, Muzeju primenjene umetnosti, Zavodu za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, Republickom zavodu za zaštitu spomenika kulture, Narodnoj i Univerzitetnoj biblioteci, na Arhitektonskom i Filozofskom fakultetu, u Institutu za arhitekturu i urbanizam Srbije, Savezu arhitekata Srbije, Urbanističkom zavodu Beograda, Arhitektonskoj sekciji ULUPUDS-a, hemeroteakama dnevnih listova i planotekama arhitektonskih biroa. Uz arhitektonsko-građevinsku („Tehnički list”, „Arhitektura”, „Građevinski vjesnik”, „Inženjer”, „Beogradske opštinske novine”) i književno-umjetničku periodiku („Srpski književni glasnik”, „Venac”, „XX vek”, „Umetnički pregled”), stanje u međuratnoj arhitekturi Beograda opisivano je u dnevnom i tjednom tisku (listovi „Politika”, „Vreme”, „Pravda”, „Stampa”, „Novosti”, „Život i rad”, „Javnost”, „Samouprava”, „Nedeljne ilustracije”). Korisno je i provjeriti popise odobrenih planova objavljene u „Opštinskim novinama” (1928.-1941.), na kojima su precizno na-

ZASTUPLJENOST HRVATSKIH ARHITEKATA U BEOGRADSKOJ ARHITEKTURI

PRESENCE OF CROATIAN ARCHITECTS IN THE ARCHITECTURE OF BELGRADE

Sudjelovanje hrvatskih arhitekata u beogradskoj arhitekturi, izraženo u različitim vidovima stručnog angažiranja (studiranje, nostrificiranje akademskih dokumenata, projektiranje, gradnje, natječajno nadmetanje, izlaganje, urbanizam, fakultetska i srednjoškolska nastava, sudjelovanje u natječajnim ocjenjivačkim sudovima, rukovođenje ustanovama, publicistika itd.), obilježile su *tri* više ili manje povezane stvaralačke skupine.

Prvu, povijesno najučinkovitiju grupu obuhvaćaju arhitekti iz Hrvatske trajnije nastanjeni u Beogradu, koji su mu mnoštvom ostvarenja i kontinuiranom stručnom aktivnošću utisnuli značajniji osobni trag. *Drugu* skupinu čine arhitekti koji su u Beogradu boravili privremeno, u razdoblju od nekoliko mjeseci do nekoliko godina, upotpunjujući njegove ambijente i urbanističke poteze. *Treću*, najbrojniju skupinu, obuhvaćaju arhitekti zainteresirani za povremenu suradnju s Beogradom putem izložaba, natječaja i rijetkih izvedaba, uglavnom praćenih iz Hrvatske.

Pripadnici *prve* skupine u Beogradu su krali značajna djela, budući da su posjedovali ovlaštenji projektantski biro ili bili suradnici u privatnim i državnim ateljerima, radeci i kao sveučilišni i srednjoškolski nastavnici, rukovoditelji stručnih ustanova, urbanisti i publicisti. Školovani i afirmirani u Hrvatskoj, a

vedeni svi relevantni podatci o izgrađenim zgradama. Za detaljnije upoznavanje s djelatnošću hrvatskih arhitekata od 1945. do 2000. god., osim komentara u najtraženijim dnevnim novinama („Politici“, „Borbi“, „Večernjim novostima“, „Ekspres Politici“, „Blicu“, „Glasu javnosti“, „Vjesniku“, „Jutarnjem listu“ i dr.), potrebno je pregledati i priloge objavljujane u periodičnim časopisima, kao što su „Arhitektura“, „Oko“ i „ČiP“ (Zagreb), „Jugoslavija“, „Tehnika“, „Zbornik Arhitektonskog fakulteta“, „Arhitektura urbanizam“, „Urbanizam Beograda“, „Izgradnja“, „IT Novine“, „Mozaik“, „Saopštenja IAUS“, „Nova“, „Forum“ i „Arhitektura“ (Beograd).

5 JOVANOVIĆ, 1988.; MARKOVIĆ, 1992: 12, 149; KRAŠNJAK, 2004.; ŠKORIĆ, 2002.; DAMJANOVIĆ, 2008.; KEKOVIĆ-ČEMERIKIĆ, 2006: 26-27, 179, 181, 235; ŽIVKOV, 2007.; TURATO, 2008.; ĐOKIĆ, 2009: 322-331; MITROVIĆ, 2010: 260-261, 395; BRDAR, 2006.

6 Opcina Zemun danas je jedna od 17 beogradskih općina.

7 KADIJEVIĆ, 2010.

8 MANEVIĆ, 1983.; MANEVIĆ, 1980.

9 O statusu Sunkove Prve hrvatske stedionice unutar zaštićene zone Knez Mihailove ulice, kuće Petra Palavicinija arh. Muršeca na Kopitarevoj gradini i Weissmannova Novinarskog doma u Resavskoj ulici, kao i zgrada Janka Holjca, Franje Jenca i Huga Ehrlicha u staroj jezgri Zemuna, vidjeti u elektronskim katalogima Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda: DABIŽIĆ, A. (2006.), *Spomeničko nasleđe starog jezgra Zemuna*; *** (2010.), *Katalog nepokretnih kulturnih dobara na području grada Beograda* [ur. GROZDANIĆ, M.].

10 MANEVIĆ, 2008: 1-2, 47, 83, 225-230, 266, 316.



SL. 2. D. SUNKO: PRVA HRVATSKA ŠTEDIONICA, ORIGINALNI IZGLAD, KNEZ MIHAILOVA ULICA 42, 1921.-1922.

FIG. 2. D. SUNKO: THE FIRST CROATIAN SAVINGS BANK, ORIGINAL STATE, 42 KNEZ MIHAILOVA STREET, 1921-22

SL. 3. D. SUNKO: PRVA HRVATSKA ŠTEDIONICA (DANAS „MUZEJ CEPTER“), KNEZ MIHAILOVA ULICA 42, 1921.-1922.

FIG. 3. D. SUNKO: THE FIRST CROATIAN SAVINGS BANK (PRESENT CEPTER MUSEUM), 42 KNEZ MIHAILOVA STREET, 1921-22

znatnim dijelom karijere vezani za Beograd, pripadnici te skupine u svijesti suvremenika primarno su upamćeni kao ugledni *jugoslavenski*, a potom *beogradski* arhitekti, a to su prihvatili i njihovi malobrojni biografi. Poduzetni i ambiciozni, Dragutin Inchiostri, Franjo Jenč, Blaž Katusić, Dujam Granić, Stanko Kliska, Mate Baylon, Đorđe Krekić, Branko Bon, Vido Vrbanić, Ivo Kurtović i Eva Vanista-Lazarević, održali su se desetljećima na graditeljskoj sceni Beograda, nesmetano razrađujući ideje i projekte. Uz njih, važno je među arhitektima hrvatske i srpske nacionalnosti rođenim u Hrvatskoj, ali školovanim i afirmiranim u Beogradu, spomenuti Đuru Borošića, Branka Petricica, Svetislava Ličinu, Nikolu Gavrilovića, Branka Aleksića, Darka Marušića i Sanjina Grbica.¹⁰

Druga značajna skupina hrvatskih arhitekata svoje je veze s nekada glavnim jugoslavenskim gradom zasnivala na čestim posjetima, pa i višegodišnjim boravcima, motiviranim izvedbom nekoga prihvaćenog projekta ili suradnjom s lokalnim arhitektima. U nju pripadaju Dionis Sunko, Hugo Ehrlich, Ivan Meštrović, Lavoslav Horvat, Ernest Weissmann, Josip Seissel, Marijan Ivčić, Kazimir Ostrogović, Milan Grakalić i Grujo Golijanin. Dok je većina ostalih arhitekata zainteresiranih za suradnju s Beogradom uglavnom iz Zagreba (ili srednje Europe) pratila natječajne rezultate i izvođenje svojih djela, Sunko i Horvat nadgledali su te procese osobno. Weissmann i Neidhardt krajem tridesetih godina i službeno su se preselili u Beograd, prijavivši se na adresama u središtu grada, nadajući se većoj mogućnosti rada, ali su se razmjerno brzo uputili k drugim odredištima. Ivčić je istodobno djelovao u Splitu i Beogradu, sura-



SL. 4. D. SUNKO: STAMBENO-POSLOVNA ZGRADA DIMITRIJA PETROVIĆA, KOSOVSKA 51, 1921.-1922.

FIG. 4 D. SUNKO: DIMITRIJE PETROVIĆ RESIDENTIAL AND COMMERCIAL BUILDING, 51 KOSOVSKA STREET, 1921-22

SL. 5. D. SUNKO: ZEMALJSKA BANKA, SREMSKA 6, 1922.-1923.

FIG. 5 D. SUNKO: THE NATIONAL BANK, 6 SREMSKA STREET, 1922-23

SL. 6. V. MURSEC I J. PRHAL: KUĆA S ATELIJEROM PETRA PALAVICINIJA, JELENE ČETKOVIC 6, 1928.

FIG. 6 V. MURSEC AND J. PRHAL: PETAR PALAVICINI'S HOUSE AND STUDIO, 6 JELENA ČETKOVIC STREET, 1928



dujući s Ratomirom Bogojevićem i baveći se publicistikom. Poslije Drugoga svjetskog rata grupa perspektivnih hrvatskih arhitekata odlukom je države privremeno prebačena u Beograd kako bi ubrzali njegovu obnovu i plansku izgradnju. Među njima posebno se istaknuo Kazimir Ostrogović, suradujući od 1945. do 1951. sa suprugom Božicom i drugim kolegama.

Prihvaćena kao primjerna i dobrodošla, djela arhitekata iz ove skupine pospjesila su nezaustavljivu modernizaciju beogradske arhitekture i afirmirala najsuvremenije metode izvedbi. Pritom su Sunko, Bastl, Ehrlich i Weissmann ostvarili antologijske interpolacije unutar središnjih gradskih blokova, dok je Horvat plastički obogatio terazijski i novo-beogradski eksterijer. Osim toga, povijesno potvrđena prijateljstva koja su pripadnici prve dvije skupine razvijali s uglednim beogradskim kolegama, od kojih su mnoga vodila i zajedničkim projektantskim pothvatima, svjedoče o njihovim tijesnim uzajamnim vezama.¹¹

Treća skupina hrvatskih arhitekata, najmanje utjecajna i fizički prisutna, ali ne i povijesno irelevantna, svoje veze s Beogradom temeljila je na kratkotrajnim posjetima, planski usmjerenim na određenu realizaciju, natječaj, žiriranje, promociju ili izložbu. Za razliku od arhitekata iz prve dvije grupe, pripadnici treće skupine – Julije Deutsch, Leo Hönlgsberg, Ćiril Iveković, Janko Holjac, Ignjat Fisher, Rudolf Lubynski, Vjekoslav Bastl, Viktor Kovačić, Stjepan Podhorsky, Edo Sen, Marko Vidaković, Vladimir Šterk, Ivan Zemljak, Drago Ibler, Alfred Albini, Juraj Denzler, Mladen Kauzlaric, Stjepan Hribar, Vjekoslav Mursec,

Zlatko Neumann, Juraj Neidhardt, Stjepan Planić, Egon Steinmann, Anton Ulrich, Zdenko Stržić, Josip Pićman, Slavko Löwy, Vladimir Potočnjak, Milovan Kovačević, Franjo Bahovec, Drago Galic, Jovan Korka, Đorđe Kiverov, Mijo Hecimović, Marijan Haberle, Stanko Rohrman, Hinko Bauer, Pavo Penč, Amadeo Carmelutti, Vladimir Turina, Hinko Gotvald, Neven Šegvić, Miro Marasović, Vuko Bombardelli, Božidar Tušek, Anton Bahovec, Dragica Perak, Dragan Boltar, Vjenceslav Richter, Grozdan Knežević, Milan Čanković, Ljubo Perić, Emil Krsić, Ivan i Nada Vitić, Boris Katunarić, Mirko Kipčić, Vinko Penezić, Branko Siladin, Kresimir Rogina, Berislav Iskra, Zlatko Juric, Vesna Rogić, Andrija Rusan i dr. u Beogradu nisu duže boravili, niti su razvijali plodniju projektantsku suradnju sa srpskim kolegama.

POVIJESNI PREDUVJETI ANGAŽIRANJA HRVATSKIH ARHITEKATA I NJIHOVA ULOGA U BEOGRADSKOJ ARHITEKTURI

THE ROLE OF CROATIAN ARCHITECTS IN BELGRADE'S ARCHITECTURE AND THE HISTORICAL PREREQUISITES FOR THEIR EMPLOYMENT

Proglašenjem nezavisne Kraljevine Srbije (1882.) i osnivanjem Arhitektonskog odjela Tehničkoga fakulteta u Beogradu (1898.) povećan je broj domaćih, srpskih arhitekata, u kojoj su do tada prevladavali gostujući europski stručnjaci. Kulturno-politička preorijentacija srpskog društva, pokrenuta 1903. od nove dinastije Karađorđević, potaknula je jačanje veza s Rusijom, ali i s južnoslavenskim narodima iz zapadnih krajeva tadašnje Austrougarske Monarhije. Homogeniziranjem političkih programa i organiziranjem jugoslavenskih umjetničkih manifestacija započela je suradnja srpskih i hrvatskih arhitekata. Pobjeda Viktora Kovacica na natječaju za terazijsku palaću „Foscia Rossia” (1905.), poslije pretvorenu u hotel „Moskva”, imala je velik stručni odjek, ali je u povijesnom smislu rezultirala i blagim rivalitetom između Zagreba i Beograda, koji se povremeno pojačavao tijekom sljedećih desetljeća. Činjenica da Kovačicev pobjednički projekt, podržan od autoritativnog člana žirija

¹¹ Na osnovi dokumenata koji svjedoče o prijateljstvu i plodnoj suradnji hrvatskih i beogradskih arhitekata u 20. stoljeću (kroz povremene natječajne radove i realizacije pripremane u zajedničkom atelijeru), važno je istaknuti suradnju Vjekoslava Murseca i Jaroslava Prhala, Marijana Ivacica s Ratomirom Bogojevićem i Ivanom Savkovićem, Ernesta Weissmanna i Branka Maksimovića, Dujma Granica s Dragomir Tadićem i Josifom Bukavcem, Branka Bona i Milana Grakalica s Miladinom Prljevićem (do nesporazuma oko autorstva palate „Albanija”), Vlade Maksimovića s Brankom Bonom i Vidom Vrbanićem, Stan-ka Kliske i Milana Zlokovica, Bona i Mihajla Mitrovića.



Otta Wagnera, nije i realiziran,¹² bacila je negativnu sjenu na gradnje tog velebnoga secesijskog zdanja,¹³ odvrćajući hrvatske arhitekta od 'nepouzdanje' suradnje s Beogradom. No da je u tom razdoblju bilo i uspješnih zblizavanja, svjedoči djelatnost Dragutina (Karla) Inchiostroja (1866.-1942.),¹⁴ koji se nakon usavršavanja u Italiji i plodnog razdoblja u Hrvatskoj 1905. godine preselio u Beograd, pridonijevši, uz Meštrovića (koji se kratkotrajno preselio 1911.), njegovu podizanju na mapi tadašnjih umjetničkih središta.

Proces hrvatsko-srpskoga arhitektonskog približavanja ubrzale su i Jugoslavenske umjetničke izložbe, priređivane od 1904. do 1927. godine. Masovniji odziv arhitekata zabilježen je na Četvrtoj izložbi u Beogradu (1912.).¹⁵ Osim članova Udruženja srpskih inženjera i arhitekata, na smotri su sudjelovali i projektanti iz Zagreba, Splita, Ljubljane i Sofije. Od Zagrepčana su nastupili: Julije Deutsch, Leo Hönlberg, Rudolf Lubynski, Stjepan Podhorsky, Ignjat Fisher, Svetimir Šimunec i Dionis Sunko, dok je Ćiril Iveković neočekivano izlagao u sklopu Srpskog odjela za arhitekturu. Beogradska umjetnička kritika, puna simpatija prema zajedničkom kulturnom pothva-

tu, posebno je izdvojila radove Sunka, Lubynskog i Fishera. Jačanju arhitektonskih veza, očito prožetih ideologijom ranoga integralnog jugoslavenstva, pridonijeli su i svjetski priznati Meštrovićevi uspjesi (postav i izgled Paviljona Srbije na izložbi u Rimu i projekt Vidovdanskog hrama 1911.), kao i njegov izbor u dopisnog člana Srpske kraljevske akademije (1912.).¹⁶

Nakon četiri godine ratnih razaranja Beograd se pomoću stranog kapitala 1919. počeo obnavljati i postupno proširivati. Sa željom da upravnom središtu novoosnovane Kraljevine SHS (Srba, Hrvata i Slovenaca) utisnu vlastit stvaralački trag, arhitekti iz Hrvatske ravnopravno su sudjelovali na prestižnim arhitektonskim natjecanjima.¹⁷ Uz moćne državne, i zahtjevni privatni naručitelji (inozemne i domaće banke, stredionice, osiguravajuća društva i fondovi, bogati industrijalci, trgovci i dr.) željeli su unikatan izgled svojih reprezentativnih sjedišta, realiziranih na visokoj zanatskoj razini, a to su im u doba smjene generacija u srpskom graditeljstvu jedino mogli omogućiti svestrani projektanti iz Hrvatske i najiskusniji pridošli ruski graditelji.

Afirmirani na zapadu zemlje i u srednjoj Europi, hrvatski su arhitekti zasluživali poštovanje beogradskih prosvijećenih naručitelja, željnih dijaloga s arhitektima visoke kulture i širokih kompetencija. U odnosu na konzervativne metode emigrantskih ruskih i većine srpskih arhitekata ponudili su modernija prostorna rješenja, obrtnički rafiniranije izvedbe i studioznije interpolacije, potvrđene na gradilištima Zagreba.¹⁸ Ako su se tijekom dvadesetih godina Sunko, Bastl i Muršec istaknuli nadahnutim postsecesijskim i ranomoder-

SL. 7. V. BASTL: ČINOVNIČKA ZADRUGA, ULICA KRALJA MILANA 16, 1923.

FIG. 7 V. BASTL: OFFICE WORKERS COOPERATIVE, 16 KRALJA MILANA STREET, 1923

SL. 8. H. ERHLICH: JUGOSLAVENSKA UDRUŽENA BANKA, ULICA KRALJA PETRA 21, 1930.

FIG. 8 H. ERHLICH: YUGOSLAV JOINT-STOCK BANK, 21 KRALJA PETRA STREET, 1930

SL. 9. H. ERHLICH: JUGOSLAVENSKA UDRUŽENA BANKA, IZGLD IZ RAJICEVE ULICE 19, 1930.

FIG. 9 H. ERHLICH: YUGOSLAV JOINT-STOCK BANK, VIEW FROM 19 RAJICEVA STREET, 1930

SL. 8. L. HORVAT: ZAVOD ZA OSIGURANJE RADNIKA (DOVRŠIO PETAR GAČIĆ), NEMANJINA 2, 1929.-1931. (DANAS BOLNICA „SVETI SAVA“)

FIG. 8 L. HORVAT: WORKERS' INSURANCE OFFICE (COMPLETE BY PETAR GAČIĆ), 2 NEMANJINA STREET, 1929-31 (PRESENT SVETI SAVA HOSPITAL)



¹² Naručitelj je prednost dao drugonagrađenom nacrtu Jovana Ilkica, koji je naknadno doraden u Sankt Peterburgu.

¹³ ŠEN, 1927: 7, 41; RADOVIĆ MAHEČIĆ, LASLO, 2003: 103; MASKARELI, 2006.; MIHAJLOV, 2009.

¹⁴ VULESEVIĆ, 1998.

¹⁵ TOŠIĆ, 1983: 81, 117-119; IGJATOVIĆ, 2010: 14-15

¹⁶ IGJATOVIĆ, 2007: 43-72

¹⁷ KOJIC, 1978: 199-258; IGJATOVIĆ, 2009.

¹⁸ PREMIER, 1990.; LASLO, 1999: 186-195, 258-259, 266; LASLO, 2001: 24-37, 66-69; PREMIER, 2003.



SL. 11. E. WEISSMANN: NOVINARSKI DOM, RESAVSKA 28, 1935., ORIGINALNI IZGLED PROCELJE (FOTOGRAFIJA IZ 1935.)
FIG. 11 E. WEISSMANN: JOURNALIST HOUSE, 28 RESAVSKA STREET, 1935, ORIGINAL FAÇADE (PHOTO FROM 1935)

SL. 12. E. WEISSMANN: NOVINARSKI DOM, RESAVSKA 28, 1935., DVORIŠNO PROCELJE
FIG. 12 E. WEISSMANN: JOURNALIST HOUSE, 28 RESAVSKA STREET, 1935, COURTYARD FAÇADE

SL. 13. E. WEISSMANN, NOVINARSKI DOM, RESAVSKA 28, 1935., KOLONADA U PRIZEMLJU PROCELJA
FIG. 13 E. WEISSMANN: JOURNALIST HOUSE, 28 RESAVSKA STREET, 1935, GROUND FLOOR COLONNADE, FAÇADE

SL. 14. I. MESTROVIC: SPOMENIK NEZNANOM JUNAKU, AVALA KOD BEOGRADA, 1937.
FIG. 14 I. MESTROVIC: MONUMENT TO THE UNKNOWN HERO, AVALA NEAR BELGRADE, 1937



nističkim sklopovima (Prva Hrvatska štedionica, Zemaljska banka, Činovnička zadruga, kuća Petra Pallavicinija),¹⁹ tijekom tridesetih afirmirali su se Horvat, Ehrlich, Pićman i Weissmann čistijim neornamentalnim rješenjima, znalacki uklopljenim u osjetljive točke beogradskog prostora (Zavod za osiguranje radnika, Jugoslavenska udružena banka, kuća Nikića, Glavna pošta i Novinarski dom).²⁰ Hecimović, Korka, Kiferov, Krekić, Horvat i Planić također su ostvarili zapažene modernističke projekte (Glavna pošta, Terazijska terasa, Državna stamparija, Etnografski muzej),²¹ dok je Bon zajedno s Prljevićem i Grakalićem projektirao palaču „Albanija” u duhu modernističkog monumentalizma, s elementima art decoa.²² Iako tim djelima nisu izazvali izravan racionalistički zaokret u svijesti srpskih arhitekata, nesprenih za brzu primjenu dosljednih funkcionalističkih postavki,²³ hrvatski su projektanti potaknuli postupno usvajanje ekonomičnijih konstruktivnih metoda. U sklopu zakasnijih romantičarskih i postsecesijskih težnja, usmjerenih na stvaranje jedinstvenoga državnog stila, vodeću je ulogu imao svestrani Ivan Mestrovic, dugogodišnji suradnik vladajuće dinastije, graditelj avalskoga spomenika Neznanom junaku.²⁴

Organiziranje izložaba Jugoslavenske suvremene arhitekture 1931. i 1933. godine, uz ideološki suglasnu publicističku aktivnost u ljubljanskom časopisu „Arhitektura”, pridonijelo je unapređenju stručnih kontakata u doba kraljeve diktature, kada su poticana zajednička umjetnička istupanja. Presjek ideja iznesenih u spomenutom časopisu pokazuje istorodnost gledišta jugoslavenskih modernista, opredijeljenih da radikalno preo-

brazu ambijente administrativnih državnih središta. No, o tome da su hrvatski arhitekti među domaćim centrima prednost ipak davali Beogradu, svjedoči i katalog izložbe *Pola vijeka hrvatske umjetnosti* (1938.), u kojem je, poslije Zagreba, najveći broj djela prikazan s teritorija glavnoga jugoslavenskoga grada. Suradnjom vodećih beogradskih modernista u Planićevoj knjizi *Problemi savremene arhitekture* (1932.), kao i njihovim nastupom s hrvatskim kolegama u utjecajnom časopisu *L'Architecture d'aujourd'hui* u travnju 1933. godine,²⁵ potvrđene su perspektive homogenizirajućih programa.

Hrvatski arhitekti imali su važnu ulogu i u kulturnoj promociji Jugoslavije, uobličavajući njene reprezentativne paviljone na velikim svjetskim izložbama priređivanim u prestižnim inozemnim središtima – Parizu (S. Hribar, 1925. i J. Seissel, 1937.) i New Yorku (E. Weissman, 1939.).²⁶ Osmišljeni u režiji beogradskih ministarstava kao pokazatelji civilizacijskog uspona višenacionalne države, paviljoni su svojom arhitekturom potvrđivali programsku

¹⁹ MILETIĆ ABRAMOVIĆ, 2002: 66-67; MARKOVIĆ, 2004.; BOGUNOVIĆ, 2005: 533

²⁰ MUTNJAKOVIĆ, 1971: 82; MARTINOVIĆ, 1973: 45; DOMLIJAN, 1979: 156-169; MANEVIĆ, 1979: 220; MARKOVIĆ, 2006.; PALADINO, 2006: 169; DRLJEVIĆ, 2009.; MIHAJLOV, MIŠIĆ, 2009.; KADIJEVIĆ, 2011.

²¹ MANEVIĆ, 1979: 221; PREMERL, 1990: 73, 182-184; RADOVIĆ MAHEČIĆ, 2003-2004: 44; HANIČAR, 2003-2004: 93; PALADINO, 2006: 173

²² PREMERL, 1990: 72; CERANIC, 2005.; MILOŠEVIĆ, 2011.

²³ MANEVIĆ, 1979: 211

²⁴ IGNJATOVIĆ, 2010: 624-651

²⁵ RADOVIĆ MAHEČIĆ, 2007: 50

²⁶ JOJIĆ, 1939.; ČORAK, i sur., 1990.; POPOVIĆ, 1997.; IGNJATOVIĆ, 2008.

²⁷ *** 1925.

nekonzistentnost državnih ideologa u traženju odgovarajućeg modela integralne jugoslavenske kulture.

U međuratnom je razdoblju zabilježeno i nekoliko događaja koji su usporavali razgranatu beogradsku aktivnost hrvatskih arhitekata. Privremeno pritajen, predratni konkurentski rivalitet između beogradske i zagrebačke umjetničke scene u medijima je 1925. godine eskalirao kulturnim sporom nazvanim „filadelfijski rat naših umjetnika”.²⁷ Iako pretjerano ispolitiziran, taj konceptijski spor, završen birokratskom blokadom, nije odvratio hrvatske arhitekate od suradnje s beogradskim investitorima. Ni povremeni nepotizmi očitovani pri osjetljivim natječajnim epilogima, koji su izazivali nezadovoljstvo hrvatskih arhitekata,²⁸ nisu ih odbili od sudjelovanja u ocjenjivačkim sudovima. Kritika Mestrovicovih konjaničkih skulptura, predviđenih da okruže obalne pylonne Zemunskog mosta (1934.),²⁹ također je oživila postojeći rivalitet i potaknula ksenofobne istupe domaćih stručnjaka.

Dio je uglednih hrvatskih arhitekata (pretežito predstavnika druge skupine), osim izražavanja podrške, od beogradskih naručitelja povremeno doživljavao i nekorektnu postupku koji su diskreditirali njihov autorski angažman. Revoltirani jednostranim potezima naručitelja koji su pod pritiskom izvanstručnih krugova izmijenili pročelja prvobitno usvojenih projekata za velika javna zdanja – Zavora za osiguranje radnika (dovršio ga domaći arhitekt Petar Gačić) i Glavne pošte (pročelja izveo ruski emigrant Vasilij Androsov), Horvat i Pićman su razočarani napustili Beograd. Sputan ograničavajućim normama 'građevnog redarstva' i konzervativizmom 'lokalne građevne gospoštije' koja je zahtijevala revidiranje prvobitanoga kompozicijskog poretka pročelja Jugoslavenske udružene banke i kuće Nikić,³⁰ Ehrlich je uz Pićmana i Šena izostavio radove s „Prve izložbe Jugoslavenske suvremene arhitekture”. Bon i Grakalić također su doživjeli neugodno iskustvo u polemiziranju s naručiteljem i beogradskom javnošću pri pokušaju da dokažu ravnopravno autorstvo nad terazijskom pa-

lačom „Albanija”. No, usprkos svim tim incidentima, hrvatski arhitekti nisu prekidali suradnju s Beogradom, oslanjajući se na podršku većine naručitelja i stručnjaka.³¹

Hrvatski su arhitekti s iskrenim entuzijazmom sudjelovali u izgradnji poslijeratnog Beograda, upotpunjujući njegov monumentalni eksterijer na lijevoj obali Save. Dio njih u Beogradu se i trajnije nastanio, dok su ostali surađivali kao predstavnici autorskih timova zagrebačkih, splitskih, riječkih ili osječkih projektantskih ustanova. Natječajnim radovima i realizacijama dali su velik doprinos uobličavanju reprezentativnih državnih zdanja na Novom Beogradu (Horvat, Ostrogović, Šegvić, Potočnjak, Ulrich, Richter, Vitić),³² ali i modernizaciji središnjih općina povijesne jezgre. Ostavili su dubok trag u području urbanizma (Vrbanić, Bon, Šegvić, Ostrogović, Baylon) kao akademski predavaci, publicisti i rukovoditelji stručnih ustanova (Krekić, Kliska, Šegvić, Baylon, Kurtović, Petričić, Marušić, Vanista-Lazarević) ili članovi mnogobrojnih natječajnih sudova (Ibler, Seissel, Kliska, Bon, Baylon, Šegvić, Marušić). Za svoj su rad dobili čitav niz najviših državnih i stručnih priznanja, kao što je Oktobarska nagrada grada Beograda (Vrbanić 1968., Kurtović posthumno 1972., Marušić 1981.) i Velika nagrada Saveza arhitekata Srbije (Marušić 1993.). Ivan Mestrovic izabran je u ožujku 1948. godine za redovnog člana Odeljenja likovne i muzičke umetnosti SANU, a za inozemnog u srpnju 1960., dok je Mati Baylonu 1983. dodijeljen počasni doktorat Beogradskog univerziteta. Za pojedine tipove zgrada etablirali su se kao vodeći stručnjaci, poput Kliske u arhitekturi zdravstvenih zgrada i Baylona u izgradnji školskih i stambenih zgrada.

Među poslijeratnim ostvarenjima arhitekata iz Hrvatske izdvajaju se: Dom sindikata (1951.-1957.) Branka Petričića, Bolnica za dječju paralizu (1948.-1955.) Stanka Kliske i Milana Zločkovića, palača Predsjedništva vlade FNRJ (poslije SIV-a, A. Ulricha, V. Potočnjaka, Z. Neumann i D. Perak 1947.-1961. – dovršio je M. Janković), hotel „Jugoslavija” (1947.-1961.) i Savezna privredna komora (1959.) Lavoslava Horvata, paviljoni Studentskoga grada Vida Vrbanića (1951.-1953.), groblje Oslobođenih Beograda (1954.) Branka Bona, Savezna građevinska komora (1965.) Slavka Löwyja, Zajednica osiguranja imovine i lica „Dunav” i Narodna biblioteka Srbije (1957.-1972.) Ive Kurtovića, predsjednička rezidencija „Mir” (1978.-1979.) Mirka Kipčića, stambeno-poslovne zgrade i naselja na gradskoj periferiji Darka Marušića (sa suprugom Milenijom),³³ a od reprezentativnih državnih zgrada u inozemstvu, Jugoslavenski paviljon na svjetskoj izložbi u Bruxellesu (1958.) Vjenceslava Richtera.³⁴ U jeku postmodernizma, sredinom osamdesetih godina, veze su se uglavnom svele na izložbe, promocije publikacija i prije-



SL. 15. B. BON, M. GRAKALIĆ, M. PRLJEVIĆ: PALAČA „ALBANIA”, TERAZIJE BB, 1938.-1940. (FOTOGRAFIJA IZ 1940.)

FIG. 15 B. BON, M. GRAKALIĆ, M. PRLJEVIĆ: ALBANIA PALACE, TERAZIJE SQUARE, 1938-40 (PHOTO FROM 1940)

SL. 16. G. GOLIJANIN: NARODNA BANKA SRBIJE, NEMANJINA 17, 1992.-2005.

FIG. 16 G. GOLIJANIN: SERBIAN NATIONAL BANK, 17 NEMANJINA STREET, 1992-2005



²⁸ Revoltiran činjenicom da je arh. Nikola Nestorović, kao član ocjenjivačkog suda na natječaju za novu palaču Ministarstva financija (1924.), glasovao da nagradu dobije tvrtka u kojem je radio njegov sin Bogdan, Edo Sen je demonstrativno napustio taj žiri. [MANEVIĆ, 1979: VIII]

²⁹ KADIJEVIĆ, 1996.

³⁰ DOMLIJAN, 1979: 156-169

³¹ ESIH, 1939: 9; PREMÉR, 1990: 82, 90; MANEVIĆ, 1983: 31

³² BLAGOJEVIĆ, 2007.; MECANOV, 2009.

³³ MITROVIĆ, 1975.; STOJANOVIĆ, MARTINOVIĆ, 1978: 118, 134-138, 144-147, 151-152, 154; ODAK, 1986: 33-34; RADOVIĆ MAHEČIĆ, 1995: 81, 83; ODAK, 1995: 30-33; RADOVIĆ MAHEČIĆ, 1999: 133-135; VUKOTIĆ LAZAR, 2003; UCHYTIL, 2003: 147-148; BOGUNOVIĆ, 2005: 954-957; BRDAR, 2011: 124-129, 149-167; MISIĆ, 2011.; MARKOVIĆ, 2011.

³⁴ GALJER, 2009.



SL. 17. L. HORVAT: HOTEL „JUGOSLAVIJA”, BULEVAR NIKOLE TESLE 3, NOVI BEOGRAD 1947.-1961.

FIG. 17 L. HORVAT: YUGOSLAVIA HOTEL, 3 NIKOLA TESLA BOULEVARD, NOVI BEOGRAD, 1947-61



SL. 18. L. HORVAT: SAVEZNA PRIVREDNA KOMORA, TERAZIJE 15-23, 1959.

FIG. 18 L. HORVAT: FEDERAL CHAMBER OF ECONOMY, 15-23 TERAZIJE SQUARE, 1959

nos ideja. Tako je, na primjer, na oblikovanje arhitektonskog fokusa perspektivnoga Kresimira Rogine znatno utjecao beogradski profesor Ranko Radović, nedavno svrstan među četiri njegova 'duhovna oca'.³⁵ Monumentalna i ekspanzivna palača Narodne banke Srbije (1992.-2005.),³⁶ izgrađena na Trgu Slavija po projektu riječkog arhitekta Gruje Golijanina,³⁷ posljednji je značajniji plod jednostoljetnog utjecaja hrvatskih graditelja.

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Sva dosad zabilježena djela hrvatskih arhitekata u Beogradu, koja zaslužuju potpuniju

monografsku analizu, svjedoče o njihovu nastojanju da se ravnopravno nametnu u novoj sredini, bilo kao samosvojni gostujući ili kontekstualno usmjereni autori. Iako reprezentativna ostvarenja arhitekata iz druge i treće skupine ne odlikuje čvrsta konceptualna veza sa zatečenim slojevima beogradske arhitekture, ona nikada nisu tretirana kao nametnuto strano 'tijelo', već su smatrana priložima najkvalificiranijih jugoslavenskih autoriteta. Poticala su multikulturalna raspoloženja i interes javnosti za progresivne autorske programe, održavajući konstantno poštovanje prema zagrebačkoj arhitektonskoj školi, izraženije nego prema bilo kojem drugom utjecaju u novije beogradsko graditeljstvo.

³⁵ ČEĞEC, 2011.

³⁶ VLAŠIMSKY, 2011.

³⁷ Autor ga je označio svojim 'životnim' djelom u polustoljetnoj projektantskoj karijeri.

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. BLAGOJEVIĆ, L.J. (2007.), *Novi Beograd. Osporeni modernizam*, Beograd
2. BOGUNOVIĆ, S. G. (2005.), *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, 1-3, Beograd
3. BOJOVIĆ, B. (2002.-2003.), *Urbanizam Beograda u XIX i XX veku*, „Godišnjak grada Beograda”, 49-50: 109-130, Beograd
4. BRDAR, V. (2006.), *Spomen zbirka Pavla Beljanskog 45 godina kasnije 1961-2006*, DaNS, 53: 60-63, Novi Sad
5. BRDAR, V. (2011.), *Ivo Kurtović*, Beograd
6. CERANIĆ, M. (2005.), *Istorija i arhitektura palate Albanija u Beogradu*, „Nasleđe”, 6: 147-162, Beograd
7. ČEĀEC, B. (2011.), *Arhitektonski fokus Kresimira Rogine*, Zagreb
8. ČORAK, Ź.; DAVISON, R.; DAVISON, D. (1990.), *The 1925 Yugoslav Pavilion in Paris*, „The Journal of Decorative and Propaganda Arts”, 17: 36-41, Miami
9. DAMJANOVIĆ, D. (2008.), *Rimokatolička crkva Srca Isusova u Sidu*, „Zbornik za likovne umetnosti Matice srpske”, 36: 225-246, Novi Sad
10. DAMLIJANOVIĆ, T. (2004.), *Česko-srpske arhitektonske veze 1918-1941*, Beograd
11. DOMLIJAN, Ź. (1979.), *Arhitekt Erlich*, Zagreb
12. DRILJEVIĆ, M. (2009.), *Arhitektura Pošte 1 u Beogradu*, „Zbornik za likovne umetnosti Matice srpske”, 37: 277-296, Novi Sad
13. ĐOKIĆ, V. (2009.), *Urbana tipologija: gradski trg u Srbiji*, Beograd
14. ĐURĐEVIĆ, M.; KADIJEVIĆ, A. (2001.), *Russian Emigrant Architects in Yugoslavia (1918-1941)*, Centropa, 2: 139-148, New York
15. ESIH, I. (1939.), *Zagreb kao arhitektonsko središte*. *Arh. I. Zdravković o zagrebackim arhitektima*, „Jutarnji list”, 9824: 28, Zagreb
16. GALJER, J. (2009.), *Expo 58 i jugoslavenski paviljon Vjenceslava Richtera*, Zagreb
17. HANIĆAR, I. (2003.-2004.), *Popis projekata*, u: *Stjepan Planić 1900-1980. Iz arhiva arhitekta* [ur. KOZARIĆ, I.], 88-142, Zagreb
18. IGNJATOVIĆ, A. (2007.), *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941*, Beograd
19. IGNJATOVIĆ, A. (2008.), *Peripheral Empire, Internal Colony: Yugoslav National Pavilions at the Paris International Exhibitions of 1925 and 1937*, Centropa, 8: 186-197, New York
20. IGNJATOVIĆ, A. (2009.), *Urban Development and the Yugoslavization of Belgrade 1918-1941*, Centropa, 9: 110-126, New York
21. IGNJATOVIĆ, A. (2010.), *From Constructed Memory to Imagined National Tradition: Tomb of the Unknown Yugoslav Hero (1934-1938)*, „Slavonic and East European Review”, 88: 624-651, London
22. IGNJATOVIĆ, A. (2010.), *Između politike i kulture: Jugoslovenstvo i likovna umetnost*, „Zbornik seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta”, 6: 7-20, Beograd
23. JOJIĆ, M. (1939.), *Jugoslovenski paviljon na Svetoskoj izložbi*, „Politika”, 11.6.: 7-8, Beograd
24. JOVANOVIĆ, M. (1988.), *‘Boletik’ u Gregetegu*, „Zbornik za likovne umetnosti Matice srpske”, 24: 167-175, Novi Sad
25. KADIJEVIĆ, A. (1996.), *Istorija i arhitektura Zemunskog mosta Kralja Aleksandra I Karadorđevica*, „PINUS Zapisi”, 4: 7-19, Beograd
26. KADIJEVIĆ, A. (2002.-2003.), *Uloga ruskih emigranata u beogradskoj arhitekturi između dva svetska rata*, „Godišnjak grada Beograda”, 49-50: 131-142, Beograd
27. KADIJEVIĆ, A. (2010.), *O karakteru i zapostavljenim temama istoriografije novije arhitekture Beograda*, u: *Očuvanje graditeljskog nasleđa – stvarno i moguće*, zbornik radova [ur. ŽIVKOVIĆ, N.; DIMITRIJEVIĆ MARKOVIĆ, S.], 57-64, Beograd
28. KADIJEVIĆ, A. (2011.), *Novinarski dom – značajno ostvarenje hrvatskih arhitekata u Beogradu*, „Nasleđe”, 12: 117-128, Beograd
29. KEKOVIĆ, A.; ČEMERIKIĆ, Z. (2006.), *Moderna Niša 1920-1941*, Niš
30. KOJIĆ, B. (1978.), *Drustveni uslovi razvitka arhitektonske struke u Beogradu 1920-1940. godine*, Beograd
31. KRAŠNIAK, I. (2004.), *Herman Bolle u Srijemu*, OZ, 27: 181-201, Osijek
32. LASLO, A. (1999.), *Zagreb 1923-1937, Architecture of Interwar Zagreb*, in: *Shaping the Great City* [ur. BLAU, E.; PLATZER, M.], Modern Architecture of Central Europe, 186-195, 258-259, München-London-New York
33. LASLO, A. (2001.), *Das Gewicht des Stadtraums*, in: „Werk, Bauen + Wohnen”, 9: 24-37, 66-69, St. Gallen
34. MANEVIĆ, Z. (1979.), *Jucerasnje graditeljstvo*, „Urbanizam Beograd”, 53-54, Prilog 9: I-XXX, Beograd
35. MANEVIĆ, Z. (1979.), *Beogradski arhitektonski modernizam 1929-1931*, „Godišnjak grada Beograda”, 26: 209-226, Beograd
36. MANEVIĆ, Z. (1980.), *Izložbe Jugoslovenske savremene arhitekture u Beogradu (1931, 1933)*, „Godišnjak grada Beograda”, 27: 271-279, Beograd
37. MANEVIĆ, Z. (1983.), *Zagreb-Beograd 1912-1941*, „Čovjek i prostor”, 10 (367): 30-31, Zagreb
38. MARKOVIĆ, I. R. (2004.), *Prva Hrvatska štedionica arhitekta Dionisa Sunka*, „Nasleđe”, 5: 103-118, Beograd
39. MARKOVIĆ, I. R. (2006.), *Jugoslovenska udružena banka arhitekta Hugo Erliha*, „Arhitektura i urbanizam”, 18/19: 127-133, Beograd

IZVORI

SOURCES

40. MARKOVIĆ, I. R. (2011.), *Dom Sindikata u Beogradu – eksplikacija arhitekture socijalističkog realizma*, „Zbornik za likovne umetnosti Matice srpske”, 39: 271-284, Novi Sad
41. MARKOVIĆ, S. (1992.), *Ćiril Metod Iveković*, Zagreb
42. MARTINOVIĆ, U. (1973.), *Moderna Beograda. Arhitektura Srbije između dva rata*, Beograd
43. MASKARELI, D. (2006.), *Hotel 'Moskva' u Beogradu*, „DaNS”, 55: 70-71, Novi Sad
44. MECANOV, D. (2009.), *Arhitektonski konkursi na Novom Beogradu od 1947. do 1970. godine*, „Nasleđe”, 10: 113-140, Beograd
45. MIHAJLOV, S. (2009.), *Hotel 'Moskva'. Spomenik kulture od velikog značaja*, Beograd
46. MIHAJLOV, S.; MIŠIĆ, B. (2009.), *Palata Glavne Pošte u Beogradu*, „Nasleđe”, 9: 239-264, Beograd
47. MILETIĆ ABRAMOVIĆ, LJ. (2002.), *Kopitareva gradina. Moderna arhitektura 1928-1998*, „Arhitektura i urbanizam”, 11: 65-71, Beograd
48. MILOŠEVIĆ, P. V. (2011.), *'Albanija', simbol Beograda, Srbije i Jugoslavije*, „Izgradnja”, 64: 601-611, Beograd
49. MIŠIĆ, B. (2011.), *Palata Saveznog Izvršnog Veca u Novom Beogradu*, Beograd
50. MITROVIĆ, M. (1975.), *Novija arhitektura Beograda*, Beograd
51. MITROVIĆ, V. (2010.), *Arhitektura XX veka u Vojvodini*, 260-261, 395, Novi Sad
52. MUTNIAKOVIĆ, A. (1971.), *Arhitekt Josip Picman*, „Život umjetnosti”, 14: 73-79, Zagreb
53. ODAK, T. (1986.), *Hrvatska arhitektonska alternativa 1945-1985*, „Arhitektura”, 196-199: 31-102, Zagreb
54. ODAK, T. (2002.), *Šegvić and Architecture*, „Arhitektura”, 211, 45: 60-63, Zagreb
55. PALADINO, Z. (2006.), *Arhitekt Lavoslav Horvat i 'Udruženje umjetnika Zemlja'*, „Prostor”, 14 (2): 166-167, Zagreb
56. POPOVIĆ, B. V. (1997.), *Učešće Kraljevine SHS na međunarodnoj izložbi modernih primjenjivih i industrijskih umetnosti u Parizu 1925. godine*, „Zbornik Narodnog muzeja”, XVI-2: 233-243, Beograd
57. PREMIERL, T. (1990.), *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata – Nova tradicija*, Zagreb
58. PREMIERL, T. (2003.), *Zagreb grad moderne arhitekture: stoljeće zagrebacke arhitekture*, Zagreb
59. RADOVIĆ MAHEČIĆ, D. (1995.), *Slavko Lowy. Humano mjerilo stanovanja i rada*, „Život umjetnosti”, 56-57, 72-83, Zagreb
60. RADOVIĆ MAHEČIĆ, D. (1999.), *Slavko Lowy: su stvaratelj hrvatske moderne arhitekture tridesetih godina*, Zagreb
61. RADOVIĆ MAHEČIĆ, D.; LASLO, A. (2003.), *Život i djelo Viktora Kovačića*, u: *Viktor Kovačić*, zbornik radova, 91-132, Zagreb
62. RADOVIĆ MAHEČIĆ, D. (2003.-2004.), *Treba znati... o arhitektu Stjepanu Planiću*, u: *Stjepan Planić 1900-1980. Iz arhiva arhitekta* [ur. KOZARIĆ, I.], 29-54, Zagreb
63. RADOVIĆ MAHEČIĆ, D. (2007.), *Moderna arhitektura u Hrvatskoj 1930-ih*, Zagreb
64. STOJANOVIĆ, B.; MARTINOVIĆ, U. (1978.), *Beograd 1945-1975*, Beograd
65. ŠEN, E. (1927.), *Arhitekt Viktor Kovačić*, *mapa-monografija*, Zagreb
66. ŠKORIC, D. (2002.), *Rekonstrukcija severne fasade Srpskog doma u Sremskoj Mitrovici*, „Nasleđe”, 4: 171-185, Beograd
67. TOŠIĆ, D. (1983.), *Jugoslovenske umetnicke izložbe*, Beograd
68. TURATO, I. (2008.), *Narodni odbor (Gradska vijećnica), Pancevo, 1960*, u: *Kazimir Ostrogović*, „Arhitektura”, 1 (218): 82-83, Zagreb
69. UCHYTIĆ, A. (2003.), *Stratificiranje projektantskog opusa arhitekta Nevena Šegvića*, „Prostor”, 11 (2): 145-155, Zagreb
70. VLAŠIMSKY, I. (2011.), *Moja banka je dobro iako je Srbija prezaduzena*, „Novi list”, 2.1, Rijeka
71. VUKOTIĆ LAZAR, M. (2003.), *Stanko Kliska (1896-1969)*, „Arhitektura i urbanizam”, 12-13: 122-127, Beograd
72. VULEŠEVIĆ, S. (1998.), *Dragutin Inkiostri Medenjak. Pionir jugoslovenskog dizajna*, Beograd
73. ŽIVKOV, S. (2007.), *Dvije vijećnice Kazimira Ostrogovića u kontekstu njihovog nastanka*, u: *Umetnost, arhitektura, dizajn* [ur. Jelenković, D.], 54-65, Pancevo
74. *** (1925.), *Filadelfijski rat naših umetnika*, „Politika”, 26.12, Beograd
75. *** (2008.), *Leksikon neimara* [ur. MANEVIĆ, Z.], Beograd-Podgorica

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- Sl. 1. Zbirka Miloša Jurišića, Beograd
- Sl. 2. Zbirka Ivana R. Markovića, Beograd
- Sl. 3. Foto: autor, 2011.
- Sl. 4. Foto: autor, 2011.
- Sl. 5. Zbirka Ivana R. Markovića, Beograd
- Sl. 6. Foto: autor, 2011.
- Sl. 7. Foto: autor, 2011.
- Sl. 8. Foto: Tadija Stefanović, 2009.
- Sl. 9. Foto: autor, 2011.
- Sl. 10. Foto: Tadija Stefanović, 2011.
- Sl. 11. Zbirka Miloša Jurišića, Beograd
- Sl. 12. Foto: autor, 2011.
- Sl. 13. Foto: autor, 2011.
- Sl. 14. Zbirka autora
- Sl. 15. Zbirka Miloša Jurišića, Beograd
- Sl. 16. Foto: Tadija Stefanović, 2011.
- Sl. 17. Zbirka autora
- Sl. 18. Zbirka Ivana R. Markovića, Beograd

SAŽETAK

SUMMARY

CROATIAN ARCHITECTS IN 20TH CENTURY ARCHITECTURE IN BELGRADE

As the capital of the Serbian Kingdom in 1882-1918, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in 1918-1941 and the Federal Republic of Yugoslavia in 1918-1941, Belgrade witnessed a considerable architectural development and urban growth in the course of the 20th century. Its large architectural and urban planning projects, supported by local and international capital attracted architects from different regions and counties. Alongside buildings built by broadly skilled Russian emigrants the most numerous architectural projects in Belgrade were carried out by Croatian architects. They were primarily prominent in designing residential and commercial buildings integrated in the previously defined urban context, as well as administrative and residential buildings. They built three Catholic churches and four memorial complexes and participated actively in architectural design competitions for prestigious public building often winning first awards at project competitions.

The number of buildings by Croatian architects has been determined by the past researches to be around five hundred, thirty of which were built before 1914, three hundred of which were built in the interwar period and the remaining number of buildings was built after the Second World War. Due to a great effort of historiographers, the most significant accomplishments of Croatian architects in Belgrade and Zemun have been given appropriate recognition, date of origin and architectural attribution. Following the first review paper by Z. Manević (1983) on Croato-Serbian architectural links in the period between 1912 and 1941 and exhibitions on contemporary Yugoslav architecture, Serbian historiographers have started to pay more attention to individual buildings and contested attributions than to analysis of the links.

Contribution of Croatian architects to the architecture of Belgrade came in different forms of professional activities such as studying, practicing in architectural design and construction, participating in architectural competitions and exhibitions, giving lectures at universities and secondary schools, participating in jury panels, managing institutions, engaging in journalism and historiography. These activities formed three distinctive groups professionally tied to a greater or lesser extent. The first group, which was historically most efficient, includes the Croatian architects living in Serbia, whose numer-

ous works and continued professional activities left a considerable mark on Belgrade. The second group includes the architects whose stay in Belgrade was temporary, ranging from several months to several years working on architectural and urban planning projects. The third, and the smallest, group includes the architects who were interested in occasional cooperation with Belgrade-based professionals through exhibitions, architectural competitions and infrequent execution of architectural designs, mostly overseen from Croatia.

Having earned respect in Central Europe, Croatian architects were held in esteem by enlightened investors from Belgrade eager to engage in conversation with highly cultured and competent architects. Compared to conservative methods of Russian emigrant builders and the majority of Serbian architects, Croats offered more modern spatial concepts, more refined execution of designs and a more studious approach to interpolation projects. During the twenties Sunko, Bastl and Mursec created building of sophisticated post-secessionist and early modernist styles (The First Croatian Savings Bank, National Bank, Office Workers Cooperative Petar Pallavicini House). In the thirties Horvat, Ehrlich, Pićman and Weissmann gained reputation with their buildings of pure design stripped of architectural decoration, skilfully embedded in the urban fabric of the capital (Workers' Insurance Office, Yugoslav Joint-Stock Bank, Central Post Office and Journalist House). Hecimović, Korka, Kiferov, Krekić and Planić also contributed with their renowned designs in modernist fashion (Central Post Office, Terazije Terrace, State Printing House, Ethnographic Museum), while Branko Bon, in collaboration with Miladin Prljević and Milan Grakalić designed Albania Palace in the spirit of monumental modernism with elements of art deco. The main role in romanticist and post-secessionist tendencies towards formation of a unique national style was played by Ivan Mestrovic, a versatile artist and a long-term associate of the ruling dynasty.

The post-war period in Belgrade saw a truthful enthusiasm of Croatian architects to participate in the renovation of the city and thereby contribute to its monumental exterior on the left bank of the Sava River. Some of them settled down in Belgrade, while others worked as members of teams formed in architectural offices in Zagreb, Split, Rijeka or Osijek.

Their competition entries and buildings they designed made a great contribution to the formation of notable public architecture in New Belgrade (Novi Beograd), but also to the modernisation of urban districts in the historical centre of the city. They played an important role in urban planning (Vrbanić, Bon, Ostrogović, Baylon) and as university lecturers, journalists, managers and directors of professional institutions (Kliska, Baylon, Kurtović, Petrić, Marusić), or as members of numerous competition juries (Seissel, Kliska, Bon, Baylon, Ibler, Marusić). Their architectural accomplishments won them a number of most prestigious national professional awards and made them esteemed experts in architecture. Kliska was a renowned expert in medical architecture and Baylon in residential architecture. At the peak of postmodernism, in the mid-1980s, the Croato-Serbian architectural connections were reduced to exhibitions, promotions and exchange of ideas. That is illustrated by the case of Kresimir Rogina whose formation was considerably influenced by the Belgrade-based professor Ranko Radović, recently proclaimed by Rogina to be one out of four of his "spiritual fathers". The monumental palace of the Serbian National Bank (1992-2005) which was built in Slavija Square according to the design by the architect Grujo Golijanin from Rijeka is the last significant project in the hundred year long engagement of Croatian architect in Belgrade.

The buildings designed and built by Croatian architects in Belgrade hitherto recorded, which deserve more thorough analysis, bear witness to the attempts of the architects to participate in an emancipatory manner in a new environment whether by working on a temporary basis or being constantly involved. Although the notable accomplishments created by the members of the second and third groups were not based on a strong conceptual links with the previous buildings in Belgrade, they were never treated as alien "bodies", but were considered worthy contributions by the most esteemed Yugoslavian authorities. They encouraged multicultural spirit and attitudes and a public interest for progressive ideas and architectural programmes. With their everlasting qualities, these works highlighted the respect which was given to the Zagreb School of architecture more than any other architectural contributions to Belgrade.

ALEKSANDAR KADIJEVIĆ

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

Dr.sc. **ALEKSANDAR KADIJEVIĆ** rođen je u Beogradu 1963. Diplomirao je na Odeljenju za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu 1987., magistrirao 1991. i doktorirao 1995. godine. Za primarno područje znanstvenog rada odabrao je povijest srpske i europske arhitekture novijeg doba. Od 2006. redovni je profesor predmeta Istorija arhitekture na matičnom fakultetu. U Srbiji i inozemstvu objavio je oko dvije stotine radova, uključujući deset knjiga.

ALEKSANDAR KADIJEVIĆ, PhD, graduated from the Faculty of Philosophy in Belgrade at the Department of Art History, where he obtained his MA degree in 1991 and a PhD degree in 1995. His scientific interest lies in the history of Serbian and European modern architecture. Since 2006 he has held the position of full professor and taught a course in architectural history at the Faculty of Philosophy. He has published around 200 papers and 10 books in Serbia and abroad.

